

Róna et.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KIADVÁNYAI
PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

11.

Moravek Endre

KIADVÁNYTÍPUSOK A KATALOGIZÁLÁS SZEMPONTJÁBÓL

VERÖFFENTLICHUNGSTYPEN VOM GESICHTSPUNKTE DER KATALOGISIERUNG

BUDAPEST, 1958

Moravek Endre

KIADVÁNYTÍPUSOK A KATALOGIZÁLÁS SZEMPONTJÁBÓL

(VÁZLAT)

VERÖFFENTLICHUNGSTYPEN VOM GESICHTSPUNKTE DER KATALOGISIERUNG

BUDAPEST, 1958

Kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

46682/58 Akadémiai Nyomda, Budapest V., Gerléczy u. 2. — Felelős vezető: Bernát György

A katalogizálás legelső gyakorlati kérdése a különböző kiadványtípusok felismerése. Ha a címfelvétel-készítő meg tudja állapítani, hogy a feldolgozandó kiadvány melyik katalogizálási kategóriába tartozik, a katalogizálási szabvány segítségével a kezdő könyvtáros is el tudja végezni feladatát. Viszont hiába tudja akár kívülről is az összes felvételi szabályokat, mindaddig súlyos hibákat fog elkövetni, amíg például a sorozat és a periodika között nem tud biztosan különbséget tenni; hiába ismeri a szabályokat, ha nem képes eldönteni, hogy annál a könyvnél, amelyről címleírást kellene készítenie, a sorozatra vagy a periodikára vonatkozó szabályokat kell-e alkalmaznia.

A tipológia némi helyettesítői, a kézikönyvekben, szabványokban itt-ott előforduló definíciók, meghatározások, nem pótolhatnak egy alapos tipológiai bevezetést. Eltekintve attól, hogy több esetben nem elég pontosak és kielégítőek, kiragadott használatuk, elszigeteltségük miatt éppen a többi típustól való fontos különbségekre vagy az azokkal való egyezésekre nem mutatnak rá elég hangsúllyal. A magyar könyvtári szakirodalomnak a tipológia kérdésével, mint a könyvtári katalogizáló munka alapkérdésével összefüggő előadásban oly módon kell foglalkoznia, hogy ez az elsőrendű fontosságú gyakorlati kérdés elméleti vonatkozásban is kimerítően tisztáztassék: folyamatos tárgyalás formájában a megegyezések, illetve az elválasztó jellemvonások élesen kidomborodjanak. Az alábbi vázlat erre akar kísérletet tenni.

*

Ha a kiadványok katalogizálási típusait akarjuk szemügyre venni, abból kell kiindulnunk, hogy alapjában véve két nagy kiadványcsoportot kell megkülönböztetnünk; a megkülönböztetés alapjául pedig a kiadó (közreadó testület, szerkesztő stb.) azon szándéka szolgál, hogy a kiadványt az egyszeri kibocsátás, a lezárttság, befejezettség jegyében, vagy pedig ellenkezőleg: a lezártatlanság, a folytatni akarás, a szándékos befejezetlenség igényével akarja publikálni.¹ Ennek a szándéknak különbözősége alapján kell a kiadványokat katalogizálási típus tekintetében két nagy csoportra bontanunk: az (I.) egyszeri (magyar műszava nincs) és (II.) folytatásos művek nagy alapkategóriáira. És itt mindjárt egy félreértési lehetőséget kell tisztáznunk. Mint arra rámutattunk, az „egyszeri megjelenés” a megjelentetési szándék milyenségére vonatkozik; arra, hogy a kiadványt nincs szándékában a közreadónak (kiadónak, szerkesztőnek stb.) huzamosabb, bizonytalan, de mindenesetre hosszabb ideig rendszeresen folytatni, nem pedig arra, hogy az ilyen „egyszeri” kategóriájú műnek feltétlenül, összes részeiben is tény-

¹ Félreértések elkerülése végett: egész fejtegetésünk nyomdai vagy ahhoz hasonló sokszorosítási (stencil, rotaprint stb.) eljárással készült kiadványokra vonatkozik, és ezek közül sem tárgyalja a különleges katalogizálást igénylő kiadványfajtákat (kották, térképek stb.).

legesen egy napon vagy egy órában kell a sajtót elhagynia. A lényeg az egyszériség, a befejezettség, lezártág *szándéka*, nem pedig a *technikai megjelenés egyszerűsége*. Ilyen „egyszeri” mű is jelenhetik meg több részletben, sőt huzamosabb idő alatt is, különösen ha több kötetes műről van szó. Ez azonban mégis egyszeri, lezárt munka lesz, ha esetleg több évre is elnyúlik a megjelenése, mert kiadója nem akarja tovább folytatni, ha a tervezett kötetekkel a mű teljes egészévé, lezárt egységgé válik. Például, hogy csak kivételesen előforduló, de jellemző esetre is utaljunk: a British Múzeum katalógusai éveken vagy évtizedeken keresztül jelennek meg, mégsem tekinthetők periodikáknak, mert az évtizedeken át megjelent kötetek végeredményben egy egyszeri, lezárt egyetlen művet alkotnak, mint ahogyan azt közreadója előzetesen tervbevette, amikor elhatározta, hogy x kötetben, de egyetlen katalógus-corpusban megjelenteti a könyvtár anyagáról szóló címleírásokat, ha ez a nagy vállalkozás technikai okokból csak huzamosabb időtartam alatt valósítható is meg. A bizonyos időre elhúzódó megjelentetés tehát a mi fogalomalkotásunk szempontjából nem azonos, és nem tévesztendő össze a folytatólagos megjelentetéssel. De ami példánkban hatalmas, sok kötetes művekre vonatkozólag megállapítható, természetesen ugyanolyan gyakran előfordul kisebb terjedelmű, két vagy több kötetes „egyszeri” műveknél. Sőt: még egy kötetes könyveknél sem ritka a füzetekben, „Lieferung”-okban való megjelenés, amitől persze a lényegében véve „egyszeri” megjelenésű műből nem lesz periodika.

1. Ezek előrebocsátása után vegyük szemügyre az első nagy csoportot, az „egyszeri” megjelenésű műveket. Ezek első alfaja *a)* az ún. „*önálló*” vagy „*egyes*” *művek kategóriája*. Közkeletű magyar elnevezései azt akarják hangsúlyozni, hogy „magábanvalók”: semmi nagyobb keretnek (gyűjteménynek, sorozatnak) nem tagjai, semmiféle szervezeti vagy formai kapcsolatban nem állnak más kiadvánnyal.² Természetesen lehetnek egy vagy több kötetesek, szellemi létrejöttüket illetően pedig egy vagy több szerzősök vagy szerző nélküliek (ún. „anonym” művek).

Itt nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy az „önálló” műveknek nem csak egy, hanem több szerzőjük is lehet. A lényeg az, hogy ez a több szerző *egyetlen* műnek megírására társult egymással, és az általuk megírt részek ennek az *egyetlen* műnek csak önállólan részletei, melyek külön műnek nem tekintethetők, önmagukban külön művet nem alkotnak. Ha tehát nem is olvad fel társszerzőségük hozzájárulása annyira, hogy az egészből ki sem elemezhető (például szótáraknál, sok lexikonnál, társszerzőségben megírt számos szépirodalmi vagy tudományos műnél), ha külön is „jegyzik” valamely mű egyes cikkelyét, fejezetét vagy kötetét, ennek a résznek semmiesetre sem szabad annyira függetlennek, önállónak lenni katalógizálási szempontból, hogy

² Az, hogy lehetnek egy nagyobb kiadványból külön kiadva („különlenyomat”), nem változtat a *most már* kétségtelen önállóságuk tényén (azért *különlenyomatok*). Csak *eredetijük* része egy nagyobb katalógizálási egységnek: egy folyóiratfüzetnek vagy egy nagyobb kötetnek. Viszont az ún. „brosúrák” nem mindig „önálló művek”. A brosúra ugyanis nem kiadványtípus a mi értelmezésünkben, csak nagyság-, terjedelmekategória: kisterjedelmű kiadvány. Ez természetesen lehet minden nagyobb kerettől független „egyes mű”, de igen gyakran a gyűjtemény fogalma alá tartozó cikkgyűjtemény, sőt sorozatban megjelenő füzet is. Katalógizálási szabályzatban tehát felesleges külön rendelkezéseket előírni a brosúrákkal kapcsolatban; ha megteszik ezt egyes szabályzatok, nem azért teszik, mert jellegük miatt az szükséges lenne, hanem kizárólag gyakorlati, egyszerűsítési célból.

magában is külön „egyes műnek”, „önálló műnek” legyen tekinthető, hanem csak egy egyes mű szerves részének, mert ellenkező esetben az már egy további kategóriába, a gyűjtemények kategóriájába esik, amely az „egyszeri”, első nagy kategória második alosztálya.

b) A „gyűjtemények” alfaja több, eléggé változatos kisebb kategóriára oszlik. Legegyszerűbb, legkönnyebben felismerhető ezek közül az a kiadvány-csoport, amely már korábban megjelent művekből, írásos emlékekből vagy a nép nyelvén élő szellemi alkotásokból állít most elő egy újabb művet. Ebbe a csoportba tartoznak tehát az antológiák, kresztomatiák, törvénygyűjtemények, aktapublikációk, de mese- és népdalgyűjtemények, énekkönyvek, közmondás- és feliratgyűjtemények stb. is. (Külön jegyezzük itt meg, hogyha ezek összegyűjtőjeül, sajtó alá rendezőjeül nem testületek, hanem egyes személyek vannak megnevezve, úgy őket tekintjük a gyűjteményes kiadvány szerzőiül, annak érzékeltetésére, hogy a kiválogatás, összeállítás szellemi munkája egyéni bélyegüket is ráütötte a gyűjteményre, ha annak tulajdonképpeni szerzői nem is ők, hanem az összegyűjtött anyag eredeti alkotói: írók, törvényhozók, hivatalos iratok ellenjegyzői vagy fogalmazói, anonym népi művészek stb. A gyűjteményes jelleg a gyűjtők, szerkesztők, közreadók szerzői kezelése sem moshatja el, illetve teheti vitássá.) Talán nem felesleges megjegyeznünk, hogy az e kategóriába eső kiadványok is lehetnek több kötetesek.

A gyűjtemények legnépesebb és egyben legváltozatosabb fajtája a különböző cikkek-, tanulmány-, illetve monográfia-gyűjtemények. A változatosságot — és kezdő katalogizáló számára — a nehezebb áttekinthetőséget itt tulajdonképpen semmi más nem okozza, mint a címek feltüntetésének és elhelyezésének váltakozó módja, amely néha esetleg megzavarja a tisztánlátást. A gyűjtemény ugyanis, mint már említettük, több, egymagában is önálló műnek egy nagyobb közös műben való közreadása. A változatosságot — és néha a zavart — az szokta kiváltani, hogy a részműnek szerzői és címei nem mindig vannak a gyűjtemény címlapján feltüntetve, illetve a gyűjteményes műnek nincs mindig külön, összefoglaló gyűjteménycíme is. A lehetséges, illetve előforduló variációk a következők: 1. a gyűjteménynek nincs külön összefoglaló gyűjteménycíme; a címlap a gyűjtemény részműveit egyszerűen felsorolja egymás után (pl. BENES Lajos: *Az általános sebészet*. — ERDÉLYI Mihály: *A röntgensugár alkalmazása a sebészetben*. — SZABOLCS Zoltán: *A daqanatok sebészete*); 2. a gyűjteménynek csak közös gyűjteménycíme van (pl. *Szülészeti és nőgyógyászati közlemények*. Jubileumi kötet FRIGYESI József 70 éves születésnapjára. Írták és kiadták tanítványai); 3. a gyűjteménynek csak közös gyűjtőcíme van, de ez előtt — mintegy társszerzőként tekintve — a címlap a részművek szerzőit is feltünteti (pl. MOLOTOV — RÉVAI — DUCLOS: *A béke védelméről*); 4. a gyűjteménynek külön gyűjtőcíme is van, de emellett a címlap a részcímeket is teljes egészében feltünteti (pl. *A művészet könyve*. LYKA Károly: *A képzőművészetek történeti és technikai fejlődése*. KACSÓH Pongrác: *A zene fejlődéstörténete*. — Vagy: *Egyetemes történelem*. 4. HANÁK Péter: *A legújabb kor története*). A négy variáció közül a 2. gyakrabban, a 4. igen gyakran előfordul; itt is megemlítem, hogy természetesen mind a négy variáció több kötetes is lehet; a 4-es pedig rendszerint ilyen szokott lenni („gyűjteményes mű”).

Meg kell jegyeznünk, hogy a gyakorlatban a 2. és 4. kategória felismerése, típusának kétségtelen megállapítása sokszor nehéz, egyes esetekben pedig szinte lehetetlen, különösen ha az illető kiadványból csak egyetlen kötet van

a katalogizáló könyvtárának birtokában. A 2. kategóriába esőnek látszó könyv vagy füzet — ha címlapja vagy annak tipográfiai elrendezése, esetleg a könyv egyéb helye (előszava stb.) nem közli vagy nem árulja el az ellenkezőjét, — esetleg periodikus kiadvány is lehet. Egy fejezet vagy kötet alapján — ha a kiadó, közreadó vagy szerkesztő sehol és semmiképpen nem mondja meg azt, — a katalogizáló csak ösztönére hagyatkozhat annak eldöntésében, hogy az illető katalogizálási egység egy alkalommal közzétett tanulmányok gyűjteménye-e, amely esetben a fenti 2. kategóriába tartozik, vagy ugyanolyan címmel folytatólagosan is megjelenik-e, amely esetben viszont az alább tárgyalandó, egészen más típusú kiadványcsoportba: a periodikák kiadványcsoportjába fog tartozni, és ez esetben nyilvántartása, katalogizálása, sőt raktári elhelyezése is egészen más módon és más szabályok alapján történik, mint az első esetben. (Legtöbb esetben eldönti a kérdést — mégpedig a periodika irányában. — ha a könyvtár állományában még legalább egy azonos című, azonos kiadójú, azonos külalakú, csak terjedelmében, esetleg kiadási évében eltérő kiadvány is található.)

Ugyanílyen nehézség merülhet fel a 4. kategóriába eső kiadványoknál. Itt az elhatárolás a sorozatok felé járhat nehézségekkel. Nem mindig dönthető el kétségtelenül a rendelkezésünkre álló felvételi anyagból, illetve bibliográfiai segédeszközökből, hogy az előttünk fekvő keretmű-részlet egy előzetesen végleg megtervezett, tartalmilag is egységes egészet alkotó elhatárolt nagyobb *gyűjteménynek* egy részlete, amelyikre a befejezettségre törekvés, az „egyszeri” megjelenés szándéka a jellemző, vagy pedig csak egy lazán összefüggő, bármikor tetszőlegesen folytatható, sőt tudatosan folytatni szándékolt, esetleg csak a közös sorozatcím igen laza kötelékével összetartott *sorozat*. Amennyiben kétely merülne fel, s ezt semmi eszközzel sem tudjuk eloszlatni, gyakorlatilag a helyes eljárás az, hogy minden olyan esetben, amikor az összefoglaló közös cím szoros szerves tartalmi összefüggésre utal (pl. Kézikönyv, Grundriss stb. stb.), vagy amikor a tipográfiai elrendezés ezt a szerves tartalmi összefüggést hangsúlyozza (pl. egy egész külön keret-címlappal), úgy a keretműnek gyűjtemény voltát nem tekintjük vitásnak, kétes esetekben viszont sorozatnak vesszük azt, s eszerint katalogizáljuk. A tévedési veszély-százalék az utóbbi esetben kisebb.

Az „egyszeri” megjelenésű művek második nagy kategóriájának, a „gyűjtemények”-nek egy további kisebb alfaja az ún. *szerzői gyűjtemény*: az a gyűjtemény, amely egyetlen szerző műveit adja közre lezárt, befejezett kiadásban akár a maguk teljességében (összes, szemelvényes művek), akár antológiaszerűen, — egy vagy több kötetben. (Az „egyszeri” jelleg különbözőtípusú meg ezt a kiadványfajtát az ún. „szerzői sorozattól”, amelyek ellenkezőleg: a „folytatásosság” a jellemző vonása. Ez utóbbiról a maga helyén még meg fogunk emlékezni.) Vannak olyan nézetek, amelyek szerint „szerzői gyűjtemény”-ről nem lehet beszélni. Ezt azzal igyekeznek megokolni, hogy a „gyűjtemény” lényeges alkotó eleme a részek tartalmi összefüggése, szerves egysége, márpedig — e nézetek szerint — az ilyen szerzői keretműnek részkötetei teljesen heterogének, és köztük semmiféle tartalmi összefüggés nincsen. Mondanunk sem kell, hogy ez az okoskodás igen elületes és formalista. Ha kissé jobban meggondoljuk, el kell ismerni, hogy elképzelni sem lehet szervesebb, egységesebb összefüggést annál, hogy a részek egyetlen szerzőnek, egyetlen agynak termékei. A „szerzői gyűjtemény” tehát nemcsak hogy meglevő kategória, hanem az egy szerzős keretművek legnagyobb része —

rendszerint befejezett, lezárt írói oeuvre (klasszikusok stb.) újabb és újabb összes vagy válogatott műveinek kiadásairól lévén szó — nem „folytatásos” jellegű szerzői sorozat, hanem az „egyszeri” kategóriájú szerzői gyűjtemény fogalma alá esik.

A „gyűjtemény” utolsó alfajának azokat a kiadványokat szokás tekinteni, amelyeknél *egy főkiadványt kisebb, rokon tárgyú, a főkiadványt bizonyos értelemben kiegészítő kiadványok tesznek teljessé.* Ennek a kategóriának is többféle variációja lehet: vagy fel vannak említve ezek a kiegészítő művek a kiadvány címlapján, vagy nincsenek, hanem csak függelékként vagy hasonló módon vannak „hozzányomva” ahhoz; vagy folytatólagos lapszámozással, de szabályszerű külön címlappal vannak a főkiadvánnyal „egybenyomva”, vagy pedig — a legönállóbb esetben — külön lapszámozással, önálló címlappal, tehát teljesen külön kiadásban, mindössze a kiadó által adott közös borítófedél által egyesítve jelennek meg. A világosabb elkülönítés szempontjából a legutóbbi — egyébként elég ritka — esetben, amelyet a magyar katalogizálási szabvány is „kiadói kolligátum” név alatt ismer, szerintünk célszerűbb lenne a „kolligátum” kifejezést kerülni, és ezt az utolsó esetet is az ebben a bekezdésben felsorolt többi fajtákkal együttesen „nyomdai” vagy „kiadó gyűjtőkötet”-nek kellene neveznünk, s így egyetlen csoportba összefoglalnunk azokat, anélkül, hogy mindegyik variációra külön nevet vagy definíciót iparkodnánk alkotni. Ilyen módon a „kolligátum” elnevezés kizárólag az igen gyakori önkényes összekötések megjelölésére lenne felhasználható, amelyeket a könyvkötő önkényesen, a leggyakrabban teljesen heterogén jellegű kiadványokból állít össze. A katalogizálók eligazodását, könnyebb munkáját lényegesen előmozdítaná egy ilyen fogalmi és kategória-egységesítés, és egyben elkerülhetővé tenné, hogy a „kolligátum” közös elnevezéssel egy típuskategóriát („kiadói kolligátum” = kiadói, nyomdai gyűjtőkötet) és egy nem típuskategóriát (tulajdonképpen kolligátum = könyvkötői önkényes összekötései akár a legkülönbözőbb típuskategóriáknak), tehát „nem egynemű” fogalmakat egyesítsünk egy kalap alatt, ahogyan az a magyar szabványban is történik.

A kiadványok eddig tárgyalt I. nagy kategóriájával, az ún. „egyszeri” kiadványokkal szemben a II. nagy kategória a „folytatásos” vagy folyamatos kiadványoké. Ezek legegyszerűbb alfaja a) *a sorozat.* A sorozat a két nagy kategória közti átmeneti alak; tulajdonképpen csak a folyamatos megjelenés kapcsolja a II. nagy kategóriához, hiszen kétségtelen, hogy a sorozat egyik legjelentősebb vonása az, hogy megjelenése huzamos, illetőleg elvileg határtalan időtartamra van tervezve. Éppen ezért egy sorozat sohasem fejeződik be, legfeljebb megszakad vagy megszűnik, ellentétben az első nagy kategóriának alfajaival: az egyes művekkel vagy gyűjteményekkel, amelyek — ha tervbe volt összes füzetek vagy kötetek megjelenése valami okból elmarad — befejezetlenek, csonkák maradnak. A sorozatot a gyűjteménytől az is megkülönbözteti, hogy részkötetei nem egy előre teljes céltudatossággal, határozottan megszabott terv által kitűzött pontos váz szerint épülnek ki egyetlen szerkesztő egészé, hanem legtöbbször teljesen heterogének: egymásutánjukat, sőt kiadatásukat is többnyire a véletlen, az aktualitás, az adódó alkalom, az érdeklődés indokolják meg, és azokat igen gyakran csak egyetlen elem: a kiadó vagy közreadó testület által adott közös, összefoglaló cím: a sorozatcím — s esetleg az azonos külalak — tartja össze, ami nem tekinthető túl erős szerkesztői köteléknek („*Sammlung Götschen*”). Természetesen vannak — lényegesen kisebb számban — olyan sorozatok is, amelyek tárgyi szempontból is

homogenitásra törekednek (egy-egy egyetemi intézet, szakegyesület stb., stb. sorozatos kiadványai), de hangsúlyoznunk kell, hogy ezekből a részkötetektől a közös cím, a rokon tárgy és gyakran azonos külalak mellett sem lesz soha „gyűjtemény”, mert a tervszerű, befejezettségi igényű „egyszeriség” — amely a gyűjteményre jellemző — hiányozni fog ezekből a külön-külön zárt egységet képező részkötetektől: egymásutánjuk nem egy lezárt, kerek befejezett egységet fog kiadni, hanem befejezetlen, elvileg korlátlan ideig és kötetszámgig folytatható láncolatot.

Folyamatos jellege mellett is a sorozat a közeli rokon benyomását kelti az „egyszeri” kiadványok két nagy csoportjával: az „egyes” művekkel és a gyűjteményekkel, és alig emlékeztet a periodikákra, amelyekkel pedig lényegi rokonságban áll. Ennek magyarázata az, hogy a sorozat részkötetei — ha nem lennének részei egy nagyobb keretnek, jelen esetben a szóbanforgó sorozatnak — rendszerint „önálló” művek vagy gyűjtemények lennének; jóval ritkább eset az, hogy a sorozaton belül részkötetként periodikával találkozzunk.

Jegyezzük meg még a „sorozat” általános jellemzésénél, hogy részköteteinek rendszerint — de egyáltalán nem mindig — sorozatszámuk is van, és ugyancsak rendszerint azonos kiadónál és egyforma kiállításban jelennek meg.

A sorozat egy különleges fajtájára fentebb már más vonatkozásban utaltunk; ez az ún. szerzői sorozat³: egy szerző műveinek olyan sorozat keretében történő kiadása, amely az író folyamatosan megjelenésre kerülő munkáit foglalja magába. Ilyen rendszerint élő és még alkotó szerzők összes műveinek kiadása, amely azoknak nemesak régebben megjelent műveit öleli fel, hanem új alkotásaikat is.

A második nagy kiadványcsoport második — óriási terjedelmű — alfaja b) az *időszakos kiadványok vagy periodikák*. DOBROVOLSZKAJA—SAMURIN nyomán — az időszaki kiadványok megkülönböztető vonásait a következőkben sorolja fel:

„1. A kiadvány megjelenését határozatlan időre tervezik; nincs megszabva az idő, amikor befejezést nyer. Ez a jellemvonás különbözteti meg az időszaki kiadványokat a több kötetes művektől, amelyeknél előre megállapítják a kiadásra kerülő kötetek, részek stb. számát, sőt néha a kiadvány befejezésének időpontját is.

2. Az egyes számok, kötetek stb. több-kevesebb szabályszerűséggel látnak napvilágot. A megjelenés szabályszerűsége különbözteti meg az időszaki kiadványt a sorozattól.

3. Helyet kap az időszaki, aktuális anyag a társadalompolitikai, tudományos, irodalmi, zenei életre stb. vonatkozó külön cikkek, szemlék, krónika alakjában.

4. Az egyes számok, kötetek, füzetek stb. különféle szerzők különféle tárgyú cikkeit közlik.

5. Vegyes cikkeket vagy szerkesztőségi cikkeket találunk benne.

6. Tervszerűség jellemzi a kiadványt. Ez éppúgy kifejeződik a szervezett szerkesztőségben, mint az egyes számok megjelenésében mutatkozó rendszerességben, vagy az olvasók között való szervezett szétosztásban, amit az előfizetés biztosít stb.

³ A magyar szabványban (MNOSz 3424.) a szerzői sorozatra felhozott példa helytelen; az szerzői gyűjtemény.

Nem kell valamennyi felsorolt ismertetőjelenek meglennie minden időszaki kiadvány esetében. Elég, ha néhányuk jelen van, már időszakinak vehetjük a kiadványt . . .”

Ezek a megállapítások a periodikákra — ha azok különböző alfajait nem próbáljuk pontosabban elhatárolni — általában jellemző vonásokat domborítanak ki. Általánosságban meg kell még jegyeznünk a következőket : A 2. pontban szereplő „több-kevesebb szabályszerűséggel” kifejezésben az első szavakat kell hangsúlyoznunk. A tiszta periodikák mellett, amelyek nevékhöz híven tényleg pontos szabályszerűséggel jelennek meg, bizony sok a „nem periodikusan” megjelenő periodika is, amelyek periodika-jellegét nem a megjelenés időközének mindig azonos nagysága adja meg, hanem csak az, hogy olyankorlátlan időtartamra tervezett kiadványok, amelyek egymás után következő számokból, évfolyamokból vagy más folyamatos részegységekből tevődnek össze. Ennek az alapján még esetleg össze lehetne téveszteni egyes fajtáikat a sorozatokkal, megállapításainkat tehát ki kell egészíteni még egy jellegzetes vonással : az időszak kiadvány részegységei belső formában eltérnek a sorozatok részköteteire jellegzetes „önálló” mű és „gyűjtemény” típusoktól, s amazoknak egyedi elkülönültségével és teljes heterogenitásával szemben ezek a periodika-részegységek belső összefüggésben állnak a megelőző részegységekkel : azokkal jellegben és tartalomban nagy hasonlóságot mutatnak ; sok esetben ugyanannak a kiadványnak csak egy újabb, átdolgozott, javított, a megjelenési idő állapotáig tovább kiegészített, de belső felépítésben, elrendezésben, szerkezetben és természetesen külső alakban igen hasonló változatai.

Az időszak kiadványnak három nagy és egymástól világosan elkülönülő válfaja van : a hírlap, a folyóirat és az ún. nem folyóirat jellegű időszak kiadvány.

1. A *hírlap* jellegzetessége az aktuális híryanag közlése. Természetéből folyik, hogy rövid időközönként — rendszerint egy naptól egy hétig terjedő időtartam alatt egyszer vagy többször — jelenik meg. Majdnem mindig első pillanatra felismerhető, „könnyű” alfaj.

2. Ugyanezt mondhatjuk a *folyóiratról* is. A különböző definíciók kiemelik jellegzetességei közül azt, hogy egységként van szerkesztve, és hogy meghatározott tárgykörben rendszerint különböző szerzőktől tanulmányokat, közleményeket tartalmaz, de nem aktuális hírközlő céllal. (Jegyezzük meg, hogy ritka esetben egy szerző egymaga is írhat folyóiratokat, mint ahogyan azt nálunk pl. BRÓDY Sándor, ERDŐS Renée stb. tette.) A folyóirat különleges fajtája az ún. részcímes periodika, amely mindig jobban elterjed, különösen Amerikában, Japánban és az észak-európai államokban. Tulajdonképpen kétarcú műfaj : egyszerre periodika is, sorozat is. Egy, több nagyobb cikket tartalmazó folyóiratként helyett a cikkeket külön-külön fejezetben, önállóan, egyenként hozza, — nyilván a könnyebb és jobb értékesíthetőség céljából —, összefoglaló közös címmel, mintha sorozat lenne, de — és ezáltal válik periodikává — a füzetek fölé évfolyam- (vagy ezzel egyenlő értékű és jellegű egyéb) számozást iktat be, s a teljes évfolyamot összefoglaló címlappal és legtöbbször tartalommutatóval látja el. (Katalogizálás szempontjából a részcímes periodikákat nem szabad egyszerű, sommás periodika-címleírással elintézni, hanem a részekről vagy egyenkénti címleírásokat kell készíteni, mint a sorozatoknál, vagy ún. elemző leírást.)

3. Az ún. „nem folyóiratjellegű időszak kiadvány” csoportjába esik mindaz, ami periodikusan jelenik meg ugyan, de sem a hírlap, sem a folyóirat

kategóriájába nem tartozik. Ilyenek a rendszeresen, folyamatosan kiadott évkönyvek, almanachok, zsebkönyvek, naptárak, címtárak, névtárak, főiskolai és egyetemi tanrendek, iskolai értesítők, időszakonként megjelenő statisztikai adatközlések, országgyűlési iratok, nem „egyszeri” törvény- és rendeletgyűjtemények, testületi jelentések, folyamatos bibliográfiák stb., stb. Igen sok köztük a nem egyéni, hanem testületi szerző fogalma alá eső kiadvány. A kiadványtípusok területén uralkodó elvi tisztázatlanságra jellemző példa, hogy ezt a csoportot, amely nyilvántartás, kezelés és katalogizálás szempontjából — már csupán célszerűségi okokból is — teljesen nyilvánvalóan ugyanolyan elbánást igényel, mint pl. a folyóiratok, hazánk nagy könyvtárainak legtöbbszörében is egészen a legújabb időkig nem a periodikákkal együtt kezelték és tárolták, hanem a tőlük jellegben teljesen elütő egyéb kategóriákkal: az „önálló művekkel”, gyűjteményekkel és sorozatokkal együttesen.

A gyűjteményekről szólva már említettük, hogy a katalogizáló sokszor zavarba jöhet annak megítélésénél, hogy valamely kiadvány egyszeri gyűjtemény-e vagy periodikus megjelenésű kiadvány-e. Ugyanazt megállapíthatjuk most a periodika—sorozat vonatkozásban is. Különösen az orosz „*Trudü*” név alatt megjelent munkálatok esetén sokszor jogos kétely merülhet fel a tekintetben, hogy az illető „*Trudü*” kötetei lazán összefüggő sorozat tagjai-e, és az illető „*Trudü*” itt olyan egyszerű sorozatcím-e, akárcsak pl. az „*Olesó Könyvtár*”, vagy pedig ez a cím itt és ebben az esetben nem jelent-e belső formában sokkal zártabb és már más típust képviselő valóságos, folyóiratjellegű periodikát, folyamatos évfolyamszámozással, annak ellenére, hogy az előttünk fekvő részleg egyébként maga is befejezett rész; tehát az egész együtt szabatosan: nem esik-e a „részcímes periodika” megjelölése alá. Ezt a kérdést is csak több, ugyanolyan című részkötet vagy füzet összehasonlítása, a tipográfiai elrendezés, esetleg az előszó vagy valami megbízható segédeszköz döntheti el megnyugtató módon. Ha egyetlen füzet birtokában semmi támpontot sem sikerül kapnunk kételyünk eldöntésére, kezeljük a kiadványt egyelőre részcímes periodikának — ez mindenképp biztosítja a szóbanlevő füzet teljes feltárását —, a legközelebbi rész birtokában már majdnem biztosan sikerülni fog eldönteniünk az összehasonlítás segítségével a „sorozat vagy részcímes periodika” bonyolult kérdését.

A legutóbb fejtegetett gyakorlati kérdésből is látszik, hogy véleményünk szerint mindig lesznek esetek, ahol a szabályok cserbenhagynak. Célunk így nem is lehetett a kiadványtípusok éles elhatárolásának, különböző alcsoportjaik jellemzésének megkísérlésével az, hogy a könyvtárosok kezébe varázspálcát adjunk. Sőt: még azt sem állítjuk, hogy ez a beosztás, amelyet fentebb alkalmaztunk, az egyetlen helyes, csalhatatlan és minden jellemző szempontot felölelő. Hiszen jóformán ahány szabályzat és definíció van a szakirodalomban, valamennyi eltér egymástól, akár a típusok (és alfajaik) elhatárolásában és csoportosításában, akár jellemző vonásaik felismerésében.⁴

⁴ Igen jó példa erre a keletnémet könyvtárosok újabban közzétett, új egységes német katalogizálási szabály-tervezete (I. részlet), (*Regeln für den alphabetischen Katalog an wissenschaftlichen Bibliotheken*. Zentralbl. für Bibliothekswesen. 68. Jg. 1954. 1—2. H.) amely — eléggé nem helyeselhető módon — típusmeghatározásokkal kezdődik, s amely a mi „egyszeri” kategóriánkat öt egyenrangú alcsoportra osztja, továbbá: végigmenve az összes típusokon, azoktól teljesen elkülönítve, mintegy más műfajként emlékezik meg „kiadványok nem-önálló része” csoportfelirattal két olyan válfajról, amelyet mi egyszerűen a „gyűjtemény” fogalma alá soroltunk be. A gyakorlati eljárásban persze ez nem sok eltérést jelent a mi felosztásunktól.

A lényeg az, hogy a katalogizáló — akár a mi, akár más felosztása és jellemzése alapján — pontosan tisztába jöjjön azzal, hogy milyen alaptípusok vannak egyáltalán (mert ebben valamennyi rendszer egyetért), és a közönséges, egyszerű, sablonos eseteket habozás nélkül és azonnal felismerje. Akkor azt is tudni fogja, hogy az általunk felsorolt kategóriákon és alfajokon kívül több típus nincs, és nem fogja különleges típusként keresni pl. az enciklopédiákat vagy szótárakat, hanem az „egyes művekre” vonatkozó különböző, illetve esetenként odaillő szabályokat fogja rájuk alkalmazni.

Ha viszont elérte azt az alapkövetelményt, hogy az egyszerű, nem különleges esetekben csalhatatlanul felismeri azt a típust, amelyre vonatkozó szabályok szerint kell a katalogizálásnál eljárnia, akkor a legtöbb esetben ösztönösen is helyesen fog eligazodni olyan bonyolult esetekben is, ahol a típus eldöntését adathiány teszi nehezzé vagy szinte reménytelenné, amint arra előbb több esetben utaltunk már. De ily esetekben — önhibánkon kívül — természetesen fennforog a tévedés lehetősége, mint minden emberi tevékenységben. Ha azonban a katalogizáló típusmeghatározó készsége már biztos és gyors, jó munkájának alapja meg van teremtvé. Ez esetben egészen kivételesen még azt is megteheti, hogy — ha azt a gyakorlati célszerűség ajánlja —, annak ellenére, hogy pontosan felismeri a típust, a katalogizálást mégsem az arra vonatkozó szabályok szerint, hanem alkalmasabb módon végzi el, tehát *tudatosan* eltér az előírásoktól. Csak egy jellemző példát ennek megvilágítására! Az idősebb könyvtárosok mindnyájan emlékeznek még pl. a „*Milliók Könyve*”-re. Kis regények voltak ezek, különböző szerzők tollából, mintatípusul szolgálhattak volna a legszabályszerűbb sorozatnak, de: abból az üzleti célból, hogy előfizetőket lehessen rájuk gyűjteni és az adminisztráció könnyebb legyen, a hajszálpontosan kéthetenként megjelenő — egy-egy teljes regényt tartalmazó — füzeteket évfolyamtagolással látták el, és így — alaki szempontból — szabályszerű részcímes periodikává változtatták. A könyvtáros, aki mindezt tudja, mégis ésszerűbben jár el, ha az alaki azonosság ellenére sem a részcímes periodikák katalogizálási szabályait alkalmazza a „*Milliók Könyve*”-re, hanem a sorozatokra vonatkozót, annál is inkább, mert természetesen a „*Milliók Könyve*” egy-egy évfolyamához összefoglaló címlap és tartalomjegyzék soha sem jelent meg, ami pedig a részcímes periodikák egyik fontos alkotórésze és jellegzetessége.

Ez a példa azt mutatja, hogy — mint már mondtuk — kivételes esetekben *tudatosan* el is térhetünk az általános szabályoktól. De mutatja azt is, hogy olyan szabályzatot, felosztást, rendszert nem lehet elképzelni, amely minden lehetőséget kimerítene. Az élet, a mindennapi gyakorlat bármikor olyan variáns elé állíthatja a címfeltevőt, amelyre a legtökéletesebb szabály sem alkalmazható, s amelynek megoldásánál a józan ész követelményei a legfontosabb eljárási szabályok.

ENDRE MORAVEK : VERÖFFENTLICHUNGSTYPEN VOM GESICHTSPUNKTE DER KATALOGISIERUNG

Vorbedingung einer guten Katalogisierungsarbeit ist das richtige Erkennen und Unterscheiden der verschiedenen Typen der Veröffentlichungen, da wir nur in diesem Falle die entsprechenden Katalogregeln anwenden können. Die Ähnlichkeiten und Verschiedenheiten der einzelnen Typen treten nur in zusammenhängender Darstellung (und nicht in Definitionen usw.) mit der nötigen Klarheit hervor. Dies bezweckt der vorliegende Versuch, dessen Hauptfeststellungen folgende sind :

Wir müssen zwei Hauptgruppen der Veröffentlichungen unterscheiden. Als Grund zur Unterscheidung dient die Absicht des Verlegers (korporativen Verfassers, Herausgebers usw.): wird die Veröffentlichung im Zeichen des *einmaligen* Erscheinens, der Abgeschlossenheit, oder der *laufenden* Fortsetzung, bzw. der absichtlichen Unvollendetheit herausgegeben. Demgemäss können wir die zwei Hauptgruppen

I. »einmalige« und

II. »fortlaufende« Veröffentlichungen unterscheiden. Da der Ausdruck »Einmaligkeit« sich nicht auf das technische Erscheinen, sondern auf die Absicht des Verlegers bezieht, können auch die zur ersten Gruppe gehörigen Veröffentlichungen zu verschiedenen Zeitpunkten (zB. in Bänden, Lieferungen usw.) erscheinen.

I. Die erste Untergruppe der ersten grossen Hauptgruppe ist die Kategorie der

A) »selbständigen Werke«, oder »Einzelwerke«. Diese Schriften gehören zu keiner übergeordneten grösseren Einheit, stehen in keiner organischen Verbindung mit anderen Veröffentlichungen. Die zweite Kategorie;

B) ist die der »Sammlungen«, die wieder mehrere, ziemlich verschiedene Untergruppen umfasst:

a) Werke, die Teile schon früher veröffentlichter Schriften wiedergeben, oder vom Volksmunde schöpfen (Anthologien, Aktenpublikationen, Liederbücher usw.)

b) Artikel-, Studien-, Monographiensammlungen. Je nachdem, daß die Namen der Verfasser und die Titel der einzelnen Stücke auf dem Titelblatt angegeben sind, oder nicht, bzw. daß die Sammlung einen übergeordneten Gesamttitel hat, sind in dieser Kategorie 4 Varianten zu unterscheiden.

c) »Verfasser-Sammlung«, d. i. Veröffentlichung, die die Werke eines bestimmten Verfassers in »einmaliger« Fassung (entweder als Gesamtausgabe, oder als Anthologie) herausgibt.

d) »Verleger- oder »Druckersammlung«, d. i. Veröffentlichung, in welcher eine Hauptschrift mit kleineren, die Hauptschrift in gewisser Hinsicht ergänzenden, »beigefügten«, »beigedruckten« Schriften eine bibliographische Einheit bildet.

II. Die »fortlaufenden« oder »kurrenten« Veröffentlichungen umfassen:

A) die Serien, die im Grunde genommen einen Übergang zwischen den zwei Hauptgruppen bilden: es ist bloß das fortlaufende Erscheinen, wodurch die Serien zur Gruppe II. gehören. Die Serie wird nie »beendet«, höchstens hört auf zu erscheinen; demgegenüber bleiben die Werke der Gruppe I. oft unvollendet, unvollständig. Die Teilstücke einer Serie sind meistens ganz heterogen, sie werden nicht auf Grund eines vorher genau bestimmten Gesamtplanes zu einem kompletten Ganzen zusammengesetzt — wie zB. die Teile einer grösseren »Sammlung« (I. Hauptgr. B. 2.). Das Nacheinander, oder sogar das Erscheinen der verschiedenen Teile hängt meistens vom Zufall, von der Aktualität usw. ab, so daß sie sehr oft bloß von einem einzigen einigenden Element: dem gemeinsamen Serientitel zusammengefasst werden. Eine spezielle Art der Serienwerke ist die sog. »Verfasser-Serie«.

B) Die zweite — sehr umfangreiche — Untergruppe der II. Hauptgruppe ist die der Periodika. Diese sind auf unbegrenzte Zeitdauer geplante Veröffentlichungen, die sich aus aufeinanderfolgenden Nummern, Jahrgängen, oder ähnlichen fortlaufenden Teileinheiten zusammensetzen. Diese letzteren unterscheiden sich von den »Einzelschrift- und »Sammlung«-Typen, von den Teilstücken der Serienwerke durch die innere Form: sie stehen mit ihren vorhergehenden Teileinheiten in innerem Zusammenhang, im Gegensatz zu den Serien, deren einzelne Teilstücke in dieser Hinsicht individuell, voneinander völlig abgesondert sind. Die einzelnen Teile (Nummern, Jahrgänge, usw.) der Periodika — im Gegensatz zu den Serien — weisen miteinander im Gepräge und Inhalt grosse Ähnlichkeit auf. Die Untergruppe der Periodika umfasst drei grosse Kategorien:

a) die Zeitung;

b) die Zeitschrift (— auch Zeitschriften mit Teiltiteln, d. i. aus Einzelschriften zusammengesetzten Zeitschriften —);

c) die nicht zeitschriftenartigen periodischen Veröffentlichungen (Jahrbücher, Personalverzeichnisse, Programme usw.)

Grundforderung der praktischen Katalogisierung ist es, daß der Bibliothekar mit den Grundtypen der Veröffentlichungen im Klaren sei und die gewöhnlichen, einfachen, schablonenhaften Fälle mit Sicherheit erkenne. Es werden immer verwickelte Fälle geben, wo wir von den Katalogisierungsregeln im Stich gelassen werden und es sind auch solche Fälle denkbar, wo der Katalogisierende von den Vorschriften der Instruktion aus praktischen Zweckmässigkeitsgründen bewußt abweichen wird.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK
KIADVÁNYAI

- [1.] Haraszthy Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár*. Bp. 1956.
2. Berlász Jenő—Szakmáryné Németh Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának múltja és jelene*. Bp. 1956.
3. Csapodi Csaba: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje*. Bp. 1957.
4. Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*. Bp. 1957.
5. Haraszthy Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései*. Bp. 1958.
6. Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia Könyvtára*. Bp. 1958.
7. Endre Móravek: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen*. Wien 1957.
8. Szakmáryné Németh Mária: *Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója*. Bp. 1958.
9. Gergely Pál: *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában*. Bp. 1958.
10. Csapodi Csaba: *Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1958.

